

Bringing Organisations & Network Development
to higher levels in the Farming sector in Europe

PROJEKT BOND

Nová řešení pro kolektivní akce

BIODIVERZITA A LOKÁLNOST

Polsko a Česká republika

Contents

Contents.....	1
Shrnutí.....	3
1. Úvod.....	5
Přehled projektu BOND v regionu a kolektivní zemědělství v postkomunistických státech EU.....	5
2. Polsko a Česká republika: regionální souvislosti.....	6
Polsko.....	7
Komunistické znárodňování.....	7
1989: Adaptace na kapitalismus.....	8
2004: Vstup do Evropské unie.....	8
Současná situace.....	9
Kolektivní akce v Polsku.....	9
Česká republika.....	11
40 let komunistického režimu.....	11
Sametová revoluce a konec 20. století.....	11
Začátek 21. století.....	12
Aktuální situace.....	13
3. Metodika – Regionální proud aktivit projektu BOND.....	14
POZNEJ.....	15
Francie.....	15
Norsko.....	16
Velká Británie.....	16
NAUČ SE.....	17
SDÍLEJ.....	18
4. Příběhy účastníků.....	19
Polsko.....	19
Marcin Wójcik.....	19
Ewa Czap.....	20

THIS PROJECT HAS RECEIVED FUNDING FROM THE EUROPEAN UNION'S HORIZON 2020 RESEARCH AND INNOVATION PROGRAMME UNDER GRANT AGREEMENT N° 774208

Jacek Bender	21
Wioletta Olejarczyk.....	22
Česká republika.....	24
Vojtěch Veselý	24
Anna Page Vejvodová.....	25
Martin Rosenbaum.....	26
5. Problémy/Výstupy.....	27
Místní workshopy	27
Národní workshopy.....	28
Polsko	28
Česká republika	29
Školení školitelů.....	30
Strategické jednání u kulatého stolu v Polsku	30
Memorandum o porozumění	31
Polsko	31
Česká republika	31
6. Závěr	32

Shrnutí

Tato zpráva pojednává o aktivitách a zjištěních projektu BOND ve dvou středoevropských státech – Polsku a České republice – v oblasti drobného ekologického zemědělství.

Oba státy sdílí společnou historii jakožto součást východního bloku po druhé světové válce a postsovětskou realitu konce dvacátého století. V roce 2004 staly členy Evropské unie a od té doby uplatňují její společnou zemědělskou politiku. V některých ohledech se ale také významně liší. Všechny tyto faktory a také místy bouřlivé dějiny v obou zemích výrazně ovlivnily zemědělství i zemědělce.

Účast v projektu BOND jim poskytla příležitost najít nové způsoby, jak překlenout mírně odlišné situace v jednotlivých lokalitách střední Evropy, a vytvořit silnější vazby mezi nejrůznějšími aktéry v sektoru zemědělství, jejichž zkušenosti i potřeby se liší. Ačkoli se drobní zemědělci zhostili úkolu zdola vybudovat udržitelné zemědělství založené na principech agroekologie, realita je taková, že jejich hlasy často nejsou slyšet.

Tato zpráva je shrnutím tříleté práce projektového konsorcia. Zaměřuje se na sedm aktivních zástupců sektoru drobného zemědělství a na jejich přístup ke kolektivní akci v rámci programu BOND, a to skrze jeho tři hlavní fáze: **poznej, nauč se, sdílej**. Součástí zprávy je popis aktivní účasti farmářů na studijních cestách, Mezuregionálním fóru v Córdobě, školeních školitelů, národních tematických workshopech a strategických jednáních u kulatého stolu, která vedla k Memorandu o porozumění.

Zpráva též identifikuje několik faktorů, které v ČR a Polsku brání rozvoji:

- v porovnání s ostatními evropskými státy je zde nedostatečné povědomí o problémech; které brzdí kolektivní akce drobných ekologických zemědělců;
- nedostatek důvěry, sebevědomí, spolupráce a dobrých zdrojů informací mezi zemědělci;
- nedostatek kapitálu;
- restriktce a omezení týkající se zpracování potravin na drobných farmách;
- omezení týkající se pěstování vlastního osiva.

Z činnosti projektu BOND vyplývá několik doporučení.

V reakci na Deklaraci práv rolníků se doporučuje například:

- zvyšovat uvědomělost obyvatelstva skrze místní média a místní trhy;
- šířit povědomí o Deklaraci v médiích a vzdělávacích zařízeních a přeložit ji do místních jazyků;
- vytvořit skupinu „Přátel Deklarace“, aby došlo k zapojení co největšího počtu osob, včetně výzkumných pracovníků a vědců.

Dále zpráva uvádí doporučení, která vyplynula ze strategických jednání u kulatého stolu:

- povolit zemědělcům produkovat a směňovat vlastní osivo;
- vytvořit evropskou databázi osiva;
- pracovat na stabilitě a srozumitelnosti zákonů a nařízení o osivu;
- vytvořit osivové sítě.

Doporučení jsou v plném znění uvedena v 5. kapitole.

Závěrem zprávy je představen pohled na místo, které polské a české drobné ekologické zemědělství zaujímá v rámci Evropy, a také principy agroekologie, která bude dle Zelené dohody a strategie „Od zemědělce ke spotřebiteli“¹ v následujících desetiletích stěžejní formou zemědělství.

¹„Od zemědělce ke spotřebiteli“, Evropská komise, naposledy upraveno 28. května 2020, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en

1. Úvod

Přehled projektu BOND v regionu a kolektivní zemědělství v postkomunistických státech EU

Evropská unie již podpořila mnoho projektů spolupráce mezi evropskými zemědělci a ochránci přírody. Projekt BOND (Rozvoj spolupráce a propojení zájmových skupin v sektoru zemědělství v Evropě)² však stávající projekty přesahuje jak z hlediska koncepce, tak svým rozsahem a strukturou, a také díky přímému napojení na mezinárodní instituce, jako je například Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) nebo Evropský parlament.

Hlavním cílem projektu BOND bylo vytvořit během jeho tříletého trvání silné, dynamické a efektivní organizace zaměřené na využití obrovského potenciálu spolupráce mezi zemědělci a dalšími správci venkovské krajiny. Z pohledu malých organizací představoval projekt mimořádnou příležitost angažovat se na evropské úrovni.

Projektu se přímo účastnily dvě neziskové organizace, polská SIE (Społeczny Instytut Ekologiczny³) a česká AMPI (Asociace místních potravinových iniciativ⁴), společně s dalšími 15 partnery z 12 evropských států. Obě organizace se zaměřují především na spolupráci ekologických zemědělců, drobných zemědělců, biodynamických zemědělců a těch, kteří usilují o zachování tradičního, přírodního a šetrného zemědělství.

Polská organizace SIE využila své možnosti spolupráce se sdruženími ekologických zemědělců, potravinovými družstvy, lidovými univerzitami a hnutím Nyéléni.⁵

Česká asociace AMPI zase mobilizovala své sítě farmářů usilujících o zdravější zemědělskou krajinu. Ti se často angažují v hnutí za potravinovou suverenitu a projektech komunitou podporovaného zemědělství (KPZ⁶) a s využitím agroekologických postupů a pozitivních procesů se snaží docílit změn k lepšímu, a to jak ve společnosti, tak i v ochraně životního prostředí.

Projekt BOND byl koncipován se záměrem podpořit kolektivní akci v evropském zemědělském sektoru. Proto je nasnadě nejprve osvětlit, co to kolektivní akce je, a také nastínit stávající (případně další možné) podoby kolektivní akce v Polsku a České republice.

Ke kolektivní akci dochází, když více lidí spolupracuje na dosažení společného cíle. Součástí projektu BOND byly následující aktivity:

- významná mobilizace zemědělců na začátku roku 2018

² Horizont EU 2020, listopad 2017 - říjen 2020, www.bondproject.eu

³ Społeczny Instytut Ekologiczny <https://www.sie.org.pl/>

⁴ Asociace AMPI - Asociace místních potravinových iniciativ, <https://www.asociaceampi.cz/>

⁵ Evropské hnutí za potravinovou suverenitu - Nyéléni Europe, <https://nyeleni-eca.net/>

⁶ Jakožto lídr hnutí KPZ v České republice asociace AMPI úzce spolupracuje s mezinárodní sítí KPZ Urgenci. Model KPZ jakožto způsob, jak přispět k větší solidaritě mezi městskými a venkovskými komunitami, je posílením jak pro komunitu, tak pro zemědělce, a navíc nabízí řešení jednoduchých problémů, kterým čelí výrobci a spotřebitelé po celém světě, <https://urgenci.net/>

- lokální workshopy uplatňující participativní metodiku za účelem analýzy přístupů, slabých stránek a překážek k realizaci kolektivní akce
- školení, fóra a celostátní tematické workshopy
- strategické jednání u kulatého stolu (pouze jedno v Polsku)
- podpis Memoranda o porozumění

Na naplánovaná setkání, školení, workshopy a související aktivity projektu BOND byli přizváni čtyři zástupci drobných zemědělců z Polska a čtyři z České republiky.

Nejednalo se o obyčejné zemědělce, ale o lidi, kteří si zvolili své povolání proto, že chtěli pracovat s půdou, produkovat potraviny a hlavně dělat i něco víc než jen prodávat svou sklizeň. Jsou otevřeni novému poznání, učení se a sdílení svých zkušeností a chtějí se s ostatními podělit o to, co je naplňuje. Vidí také za hranice přítomnosti a jsou si vědomi výzev, kterým čelíme, ať již se jedná o klimatické změny, ztrátu biodiverzity nebo potřebu udržet regiony „při životě“. Jsou to lidé, kteří jednají lokálně, ale přemýšlí globálně.

Projekt byl z velké části zaměřen na školení těchto klíčových zástupců, kteří pomohou vybudovat silnější organizace, jež budou schopné agroekologické zemědělce výrazněji podporovat. Byly uspořádány desítky networkingových workshopů, vznikl portál pro (mladé) angažované zemědělce a konaly se čtyři regionální strategické kulaté stoly, kterých se zúčastnili zemědělci, správci půdy a tvůrci politik.

Komunita, která vznikla v souvislosti s projektem BOND, zastává názor, že pokud má být zemědělství přínosem jak pro město, tak pro venkov, je potřeba učinit zásadní a přitom citlivá politická rozhodnutí, která budou přiměřeně reagovat na místní podmínky. Jako jeden z propagačních materiálů byl proto v rámci projektu BOND vytvořen krátký dokumentární film, který názorně ilustruje propojení zemědělců s přírodou a jejich význam pro lidskou společnost obecně⁷.

V této publikaci je zaznamenáno několik příběhů našich odvážných zástupců z Polska a České republiky, a také jejich zkušenosti a motivace spojené s dobrodružstvím s názvem BOND.

2. Polsko a Česká republika: regionální souvislosti

Polsko i Česká republika, sousedící státy ve střední Evropě, mají podobnou úroveň ekonomického rozvoje. Obě země zažily čtyřicetileté období komunismu, což se i dnes stále odráží v jejich jinak odlišných zemědělských systémech.

⁷<https://www.bondproject.eu/communication-materials/>

Polské zemědělství je založené převážně na drobných či středních rodinných farmách, které vykazují značnou míru autonomie, nezávislosti a stále přetrvávající biodiverzity. Polská krajina je tak plná barev. Je rozčleněna na malé parcely s mnoha remízky a lesními plochami mezi poli. Velké farmy se nacházejí především na severu a západě Polska a jejich vznik do jisté míry souvisí s posunutím hranic po druhé světové válce, ovšem celkově na polském venkově nepřevažují. Dědictví násilné kolektivizace za komunismu však vrhá stín na ochotu polských zemědělců angažovat se v kolektivní akci. Mají ve zvyku jednat sami za sebe a jsou v tomto ohledu spíš podezřívaví.

Mezi polským a českým zemědělstvím existují tři hlavní rozdíly:

- **Výměra obhospodařované plochy:** průměrná velikost farmy v České republice je téměř 133 ha (průměr v EU je desetkrát nižší⁸), zatímco v Polsku činí pouhých 12 ha⁹, přičemž jsou jejich pole tvořena mnoha malými parcelami a je obtížné od sebe pozemky jednotlivých farem odlišit.
- **Vlastnictví:** Pro české zemědělství je také charakteristický vysoký podíl pronajaté půdy. Téměř 80 % půdy je obhospodařovaná nevlastníky (nájemci)¹⁰. V Polsku patří většina orné půdy jednotlivým zemědělcům.
- **Spotřebitelské trendy a přístup k rozvoji zemědělství:** Češi se zaměřují na rozvoj ekologického zemědělství a silných místních značek (podobně jako Rakušané, se kterými mají mnohem silnější kulturní a historické vazby než s Poláky). Polsko se zaměřuje na rozvoj intenzivní živočišné výroby na export, přičemž v poslední době zažívá prudký pokles počtu ekologických farem. Pro budování regionálních a národních značek zde chybí jednotný koncept.

Polsko

Z historického hlediska utvářely dnešní podobu spolupráce mezi zemědělci v Polsku zejména tyto tři faktory:

- 1) nucená kolektivizace a centralizace zemědělské produkce v rukou komunistické vlády, která je jednou z příčin dnešní neochoty zemědělců zakládat kolektivní iniciativy zdola
- 2) potřeba přizpůsobit polské zemědělství po roce 1989 podmínkám kapitalistického ekonomického systému;
- 3) společná zemědělská politika EU (SZP) po roce 2004.

Komunistické znárodňování

Znárodňování a kolektivizace zemědělského majetku nebylo v Polsku tak úspěšné jako v jiných komunistických zemích. I přesto však bylo založeno více než 6 000 Státních zemědělských

⁸„Zemědělské, lesnické a rybolovné statistiky — edice 2018“, Eurostat, poslední úprava 19. prosince 2018, <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-books/-/KS-FK-18-001>

⁹„Zemědělství. Lesnictví“, *Statistics Poland*, zobrazeno 4. června 2020, <https://stat.gov.pl/en/topics/agriculture-forestry/>

¹⁰„Zemědělské údaje 2015“, Eurostat, zobrazeno 6. května, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data>

statků (PGR¹¹), které spravovaly okolo 20 % zemědělské půdy. Charakteristická pro ně byla nízká výrobní efektivita a podřízenost politickým cílům, a proto se – s výjimkou oficiálního prodeje potravin v režii komunistické strany – rychle rozvinul přímý kontakt jednotlivých zemědělců, družstev a farem se zákazníky z měst. Orgány veřejné moci proti tomuto jevu bojovaly, ale polští občané nakupovali potraviny od zemědělců i nadále, jelikož regály státních obchodů zely prázdnou.

Kromě vzkvétající spolupráce mezi zemědělci a černého trhu se zemědělskými produkty polskou veřejnost na venkově a ve městech spojovala všeobecná zášť vůči komunistické vládě. Ta dala vzniknout i pocitu sounáležitosti i mezi samotnými zemědělci, kteří – ač možná méně okázale než dělnická hnutí – projevovali společenskou neposlušnost, aktivní odpor a vzájemnou solidaritu.

Zemědělci však byli nuceni sdružovat se do zemědělských družstev, která se bez dostatečné podpory a financování ze strany vládních orgánů rychle měnila v místa sužovaná různými patologickými jevy, což namísto vzájemné spolupráce mezi zemědělci přispělo ke ztrátě vzájemné důvěry. Komunistickému režimu se tak bohužel podařilo rozbít strukturu spolupráce mezi zemědělci, zpracovateli a obchodníky s potravinami, která byla v předválečném Polsku velice silná.

1989: Adaptace na kapitalismus

K největšímu průlomů v polském zemědělství došlo na začátku 90. let. Rozpad Sovětského svazu a potažmo pád východního bloku vyústil ve změnu totalitního režimu na demokratický a socialistická ekonomika přešla na kapitalismus. Došlo tak k uvolnění cen zemědělských produktů, doposud regulovaných socialistickým zřízením, k otevření domácího zemědělského trhu zahraniční konkurenci a ke zrušení většiny státních dotací pro zemědělství a potravinářství.

V roce 1990 byly navíc zrušeny oficiálně stanovené úrokové sazby půjček a došlo k nárůstu nezaměstnanosti v rodinách pracujících mimo vlastní farmy. Hlavním důsledkem bylo snížení celkového počtu farem. Navíc v tu dobu docházelo k privatizaci státem vlastněných zemědělských pozemků, včetně převodu státních statků na velké soukromé zemědělské podniky. Snahy o posilování spolupráce mezi polskými zemědělci za těchto podmínek ustoupily ještě více do pozadí.

2004: Vstup do Evropské unie

Vstup Polska do Evropské unie a jeho zapojení do SZP znamenaly pro spolupráci polských zemědělců nové příležitosti, ale i hrozby. Nové okolnosti vedly u jednotlivých zemědělských výrobních sektorů (např. v rámci produkce mléka, cukru, obilí, vajec, ovoce a zeleniny, či masa) k určité obrodě zemědělských družstev. Oddělení produkce a dalších fází řetězce hodnot však nadále přetrvávalo.

¹¹ PGR - Państwowe Gospodarstwo Rolne

S touto změnou souviselo i to, že se většina polského zpracovatelského průmyslu přesunula do rukou zahraničního kapitálu. Dotace ze SZP na zakládání a provoz sdružení zemědělských producentů nicméně podnítila společnou akci. Počty těchto sdružení se od zavedení tohoto finančního nástroje pro podporu jejich zakládání neustále mění – průběžně vznikají nová sdružení, zatímco jiná zanikají.

Současná situace

Kromě potřeby znovu vybudovat vzájemnou důvěru mezi zemědělci, která se vytratila v důsledku systematické destrukce občanské spolupráce komunistickým režimem, čelí polské zemědělství i problémům způsobeným současnou situací.

Hlavními faktory, které brzdí rozvoj kolektivní akce mezi polskými zemědělci, jsou:

1. Neochota přijmout návrhy na spolupráci přicházející shora. V současné době existuje v Polsku 962¹² sdružení zemědělských producentů založených díky financování Programu pro rozvoj venkova. Většina z nich je postavena na kontaktech v rámci rodiny či okruhu přátel, což odráží přetrvávající atmosféru vzájemné nedůvěry mezi polskými zemědělci.
2. Rostoucí konkurence mezi polskými zemědělskými producenty, která je významně ovlivněna globalizací trhu a standardizací zemědělských výrobků podřízenou průmyslovému typu intenzivní zemědělské produkce.
3. Značná stratifikace zemědělců daná různou velikostí a odlišnými výrobními postupy jednotlivých farem.
4. Nebezpečná koncentrace moci v odborech v souvislosti s rozhodováním o rozdělování financí na podporu polských zemědělských potravinových produktů (obzvláště živočišných, obilných a ovocných), která má za následek vyloučení malovýrobců a menších zemědělských družstev.
5. Nedostatečné hájení zájmů malých a středních zemědělců, což vede mimo jiné k neustálému snižování počtu zemědělských subjektů.
6. Úbytek lidových univerzit (možností celoživotního vzdělávání) od 90. let dvacátého století. V dnešní době je jich počet nedostatečný.

Kolektivní akce v Polsku

Navzdory těmto překážkám vkládají některé zemědělské organizace a nové iniciativy naději do obrození a posílení kolektivní akce polských zemědělců. Díky iniciativám EU se zemědělci do kolektivní akce postupně zapojují. Například řešení pro rozvoj venkova, která nabízí SZP (druhý pilíř – LEADER +¹³), přispěla k založení místních akčních skupin a také k vytvoření a obnově míst pro venkovské zemědělské komunity v rámci opatření, jako je obnova vesnic. V současné době je v Polsku přibližně 400 místních akčních skupin.

¹²„Grupy producentów rolnych - ile ich nadal czeka na uznanie?“, Wiscirolnicze, naposledy upraveno 29. května 2018, <https://wiescirolnicze.pl/w-polsce-nie-ma-klimatu-dla-tworzenia-grup-producentckich/>

¹³„Leader/CLLD“, Evropská síť pro rozvoj venkova, naposledy upraveno 30. března, 2020, https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en

Polské orgány si navíc díky akcím mezinárodních organizací (jako je například Desetiletí rodinných farem OSN) začínají čím dál více uvědomovat, že je třeba chránit drobné rodinné farmy a jejich klíčovou roli v podporování vitality venkovských oblastí, kulturního dědictví a zemědělských a kulinářských tradic. To vedlo k vytvoření různých příležitostí:

1. Kvalita potravin se stala základem pro tvorbu systémů neformální spolupráce mezi výrobcí a spotřebiteli. Potravinovým družstvům tak díky možnosti přímého prodeje a krátkým dodavatelským řetězcům vzrůstá popularita. Model KPZ se v posledních letech těší čím dál větší oblibě.
2. Tradice komunitní pospolitosti na polském venkově stále žije. Přispívají k ní hlavně ženy, které spolupracují v rámci takzvaných Kruhů venkovských hospodyn (Koła Gospodyń Wiejskich). Počátky činnosti těchto spolků v Polsku sahají až do druhé poloviny 19. století. V roce 2018 vstoupil v platnost zákon, který těmto kruhům umožnil oficiálně se registrovat a získávat menší finanční podporu od Agentury pro restrukturalizaci a modernizaci zemědělství (ARiMR). Ne všechny kruhy této možnosti využívají, ale i tak se jich dosud registrovalo přes 4 700.
3. Jako místo pro mimoškolní vzdělávání pro dospělé a mládež, kde se setkávají učitelé z venkova a mládež ze zemědělských a venkovských škol z nejrůznějších částí Polska, také pokračuje tradice lidových univerzit. Polský národní spolek lidových univerzit má v dnešní době šestnáct krajských poboček. V roce 2015 byla založena první ekologická lidová univerzita, která vyučuje respektu k biodiverzitě při výrobě potravin.
4. Zemědělství producenti nedávno začali vytvářet organizace, které se zaměřují na ekologickou výrobu nebo na regionální a tradiční výrobky. Za účelem rozšíření produktů vysoké kvality na polském trhu byla založena Polská komora pro ekologické potraviny (PIŹE¹⁴) a Polská komora pro regionální a místní produkty (PIPRiL¹⁵).
5. Složitý vývoj polské historie se až dodnes podařilo přežít třem rolnickým organizacím, které se starají především o sociální a zdravotní podmínky zemědělců. Do jisté míry se zachovala i struktura polských družstev, a to především v sektoru mlékárenství a rostlinné výroby a také potravinová družstva.
6. Dále došlo k mobilizaci několika nevládních organizací, které sledují důležité cíle, jako je například ochrana potravinové suverenity polských zemědělců, podpora agroekologie a agrolesnictví, rozvoj metod pro výrobu ekologických a místních potravin a zajištění spravedlivých příjmů pro rodinné farmy. Skvělým příkladem rozvoje kolektivní akce bylo Druhé fórum pro potravinovou suverenitu, které na konci ledna 2020 uspořádalo hnutí Nyeleni Polska (zástupce organizace La Via Campesina v Polsku). Na fóru se sešlo několik set zemědělců a aktivistů, kteří přišli debatovat o budoucnosti polského zemědělství se zaměřením na způsoby hospodaření, které podporují zachování ekologických základů udržitelnosti zemědělské produkce a posilují různé způsoby spolupráce mezi zemědělci a spotřebiteli.

¹⁴ „Polska Izba Żywności Ekologicznej“, Misja, Struktura, Rada, zobrazeno 4. června 2020, <https://jemyeko.com/o-nas/>

¹⁵ „Polska Izba Produktu“, Aktualności, Wadzarzenia, zobrazeno 4. června 2020, <http://www.produktyregionalne.pl/>

Česká republika

Zemědělský sektor je pro české hospodářství tradičně důležitý, ačkoliv jeho podíl na HDP je velmi nízký (3 %)¹⁶, jako je tomu ve všech vyspělých zemích. Během posledních desetiletí se struktura tohoto sektoru v kontextu privatizace zemědělství po roce 1989 zásadně změnila.

Přibližně 3,7 milionu hektarů zemědělské půdy v České republice (92 %) je v soukromém vlastnictví a pouhých 0,32 milionu hektarů je ve státním vlastnictví¹⁷. Tato struktura je jedním z nejdůležitějších rysů českého zemědělství a má svůj původ v období kolektivizace během 40 let vlády komunistické strany.

40 let komunistického režimu

Po druhé světové válce došlo v letech 1945-1948 v obnoveném Československu ke druhé pozemkové reformě. Komunistická strana, která se tehdy dostala k moci, prosadila reformu, jež prakticky vedla k likvidaci soukromého vlastnictví pozemků a ukončila rozdělení zemědělské půdy mezi drobné hospodáře.

Schválení zákona o jednotných zemědělských družstvech poslanci Národního shromáždění 23. února 1949 odstartovalo masovou kolektivizaci. Zemědělci od té doby nebyli ničím víc než pracovníky na půdě, která patřila všem a zároveň nikomu. Soukromé vlastnictví půdy mělo postupně zcela zaniknout.

V souladu s touto politikou přecházela zemědělská půda do kolektivní správy družstev, jelikož se z převážné většiny stala majetkem státu. Vládnoucí režim stanovoval normy výnosů a vyžadoval neustálé zvyšování objemu produkce. Beranová a Kubačák¹⁸ uvádějí, že za tímto účelem byly používány chemické prostředky (agrochemikálie s nízkým obsahem ryzích živin) a převážně těžká technika. Docházelo tím k postupné devastaci půdy, což mělo za následek snížení úrodnosti a zhoršení kvality zemědělských produktů. Kolektivní vlastnictví půdy v tehdejší Československu přetrvávalo až do roku 1990.

Sametová revoluce a konec 20. století

Po pádu totalitního režimu v roce 1989 byl ve snaze napravit škody a křivdy, ke kterým došlo za komunismu, spuštěn takzvaný restituční proces. Díky němu znovu došlo ke změnám ve vlastnictví pozemků. Bylo podáno téměř 200 000 žádostí o navrácení znárodněného majetku a došlo ke třetí pozemkové reformě. Vlivem opětovného přibývání soukromých zemědělců a úbytku zemědělských družstev se charakter zemědělství začal postupně proměňovat.

¹⁶ Asociace drobných a středních podniků a živnostníků ČR, *Analýza zemědělství* (Prague: AMSP, 2019), 12, <http://amsp.cz/wp-content/uploads/2019/08/Anal%C3%BDza-zem%C4%9Bd%C4%9Bstv%C3%AD-2019.pdf>

¹⁷ Odbor ekonomických analýz, *Analýza vývoje ekonomiky ČR* (Praha, Ministerstvo průmyslu a obchodu, 2020), <https://www.countryforfuture.com/wp-content/uploads/2020/01/ec.pdf>

¹⁸ Beranová, M. a Kubačák, A., *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě* (Prague, Libri, 2010), 430.

Začátek 21. století

Po rozpadu Československa se zemědělství v ČR z velké části dostává do rukou velkých zemědělských podniků ve vlastnictví právnických osob. Typický je vysoký podíl pronajaté půdy. Podniky s více než 50 hektary obdělávané půdy spravují přibližně 90 % celkové rozlohy zemědělské půdy¹⁹.

To, že pouze 18 % půdy je obděláváno zemědělci, kteří jsou také jejími vlastníky, je důležitým faktorem, který ovlivňuje biodiverzitu zemědělského prostředí. Dle studie, kterou provedl P. Sklenička společně s dalšími vědci z ČZU²⁰, je „extrémní fragmentace zemědělské půdy limitujícím faktorem v otázce jejího udržitelného využití. Roztroušené, velmi malé parcely nejsou pro individuální zemědělství ekonomicky životaschopné. Majitelé jsou proto nuceni svou půdu pronajímat větším subjektům, které spravují sousedící parcely“.

Tento trend, známý jako „paradox pronajímání zemědělské půdy“, má neblahý dopad na kvalitu pozemků a půdy. Ačkoliv na první pohled představuje pro uživatele půdy problém pouze z hlediska administrativy, ukázalo se, že pronajímání půdy od velkého množství majitelů malých parcel vede k homogenizaci pozemků a výsledně i ke zhoršování kvality půdy.

Ministerstvo zemědělství proto vnímá rostoucí zájem o ekologicky obdělávanou půdu pozitivně. Co se týče čísel, je Česká republika jednou ze zemí s nejvyšším podílem ekologicky obdělávané půdy:

- Na konci roku 2017 bylo ekologicky obdělávaných celkem 4 399 ekologických farem (přibližně 10 % zemědělských hospodářství v České republice) na celkové ploše 520 032 hektarů, což je přibližně 12,38 % z celkové rozlohy zemědělské půdy v ČR.
- Průměrná velikost ekologické farmy činila 119 ha, což je v porovnání s konvenčními farmami nadprůměrná velikost (v roce 2016 cca 74 ha)²¹.
- Z hlediska velikosti farem se jedná o největší plošnou výměru v Evropě po Slovensku a Velké Británii.
- Průměrná velikost biofarem v EU činí jen cca 40 ha. V rámci EU je Česká republika na čtvrtém místě v žebříčku zemí s největším poměrem ekologického zemědělství hned po Rakousku, Švédsku a Estonsku.²²

¹⁹ Ministerstvo zemědělství, *Zemědělství 2018 - zpráva* (Praha: Ministerstvo zemědělství, 2019), 164, http://eagri.cz/public/web/file/627472/Zemedelstvi_2018_brozura_pro_web.pdf

²⁰ Sklenička, P. et al., „Paradox pronajímání zemědělské půdy: Extrémní fragmentace vlastnictví půdy jako nová forma degradace půdy“, *Politika využívání půdy* 38, (květen 2014), 587–593.

²¹ Ministerstvo zemědělství, *Akční plán ČR pro rozvoj ekologického zemědělství v letech 2016-2020* (Praha: Ministerstvo zemědělství, 2016), 96, http://eagri.cz/public/web/file/442986/Akcni_plan_CR_pro_rozvoj_EZ_Czech_Action_Plan_for_Development_of_OF.pdf

²² *Ministerstvo zemědělství ČR*, (Praha: Ministerstvo zemědělství, 2018), 68, http://eagri.cz/public/web/file/581592/publikace_MZe_210x210mm_ENG.pdf

Nicméně je nutno podotknout, že téměř na vrcholu žebříčku zemí s největším poměrem ekologicky spravovaných pozemků se Česká republika nachází hlavně díky vysokému zastoupení trvalých pastvin.

Aktuální situace

Ministerstvo zemědělství ČR v Akčním plánu 2020 uvedlo pro oblast ekologického zemědělství několik priorit:

- Ekologické zemědělství se stane důležitou součástí českého zemědělství. Cílem je zvýšit životaschopnost biofarem a zároveň nezhoršit životní podmínky zvířat a dopad na životní prostředí (spravedlivé ceny společně s efektivními a ohleduplnými metodami ekologické výroby).
- Dojde k vybudování stabilního trhu pro biopotravinu převážně českého původu (vyrobené z domácích biosurovin). Cílem je zvýšení důvěry spotřebitelů v biopotravinu a také jejich vyšší spotřeba.
- Fungující spolupráce v rámci celého dodavatelského řetězce (fungující prodej).

Různých zemědělských organizací a podniků je celá řada. Ze střednědobého hlediska však současná situace přináší nové příležitosti pro tu nejzranitelnější skupinu zemědělců – drobné zemědělce. Ti se totiž mohou významně podílet na krátkých dodavatelských řetězcích, přímém prodeji a dalších alternativních způsobech distribuce bioproduktů a biopotravin (ačkoliv pro možnost lokálního zpracování a přímý prodej na farmě potřebují specifickou podporu).

V tomto ohledu začínají hrát významnou roli různá alternativní hnutí pro potravinovou suverenitu²³ (KPZ, potravinová družstva), která mohou propojovat spotřebitele s dodavatelem biopotravin tak, že vytvářejí regionální skupiny kolem ekologických farem (převážně KPZ) a zprostředkovávají spotřebitelům a zemědělcům podrobné informace, podpůrná setkání a příležitosti zapojit se do těchto iniciativ. Mezi ně patří i alternativní systémy pro hodnocení kvality jako například participační garanční systémy²⁴ (PGS), které mohou pomoci překlenout stále neflexibilní pravidla trhu s biopotravinami.

Rozvoj biozemědělství také nabízí příležitosti pro mladší generaci se vztahem k ekologickému, ohleduplnému a udržitelnému způsobu hospodaření, který je zvláště v době klimatických změn nutností. Ať již se jedná o úplné nováčky, kteří s farmařením začínají, nebo

²³ Evropská výzkumná skupina KPZ, *KPZ v Evropě* (Praha: Ekumenická akademie, 2016), 52, <https://kpzinfo.cz/wp-content/uploads/2018/12/evropsky-vyzkum-kpz-2015.pdf>

²⁴ PGS Standardy & Certifikace je koncept představený IFOAM jako alternativa a doplňkový prostředek pro certifikaci třetími stranami v rámci ekologického sektoru, který prosazuje uznání PGS vládami. Iniciativy PGS pomáhají tisícům ekologických výrobců a jejich spotřebitelům po celém světě a jejich počet každým rokem narůstá. IFOAM EU, zobrazeno 5. července 2020, <https://www.ifoam.bio/our-work/how/standards-certification/participatory-guarantee-systems>

potomky stávajících biozemědělců, kteří přebírají správu farem po svých rodičích, jejich iniciativa je významným krokem směrem k obnově a posílení vztahu české společnosti k zemědělské půdě.

Na jednu stranu čelí dnes drobní zemědělci v ČR mnoha výzvám:

1. Špatná koordinace a obtížná integrace do sektoru ekologického zemědělství v rámci státu, roztržitost a nedostatečná součinnost zapojených organizací.
2. Absence společné vize, nedostatečné zkušenosti a informovanost – k dispozici je sice mnoho obsáhlých zdrojů informací, ovšem příliš se jich nevyužívá.
3. Převažuje konzervativní přístup, který komplikuje jak jednání s institucemi, tak zavádění nových postupů.
4. Nedostatečná profesionalita – je potřeba se posunout z roviny zemědělského „ideového“ hnutí směrem k profesionálnímu zemědělskému managementu.

Na straně druhé jsou v tomto sektoru patrné známky pozitivního vývoje:

1. Inspirace ze sousedních zemí – aktivní lidé se informují o tom, co v zahraničí funguje jinak a lépe, a adaptují osvědčené postupy na podmínky v ČR.
2. Nové způsoby prodeje zvyšují přímý prodej z farem, dochází k rozkvětu farmářských trhů a nových prodejních sítí, jako jsou například družstva.
3. Objevil se nový typ spotřebitele, který se zajímá o alternativy a preferuje udržitelnou agroekologii, principy KPZ, rodinné farmy, spotřební prodejní družstva či farmářské trhy a podporuje konkrétní zemědělce.
4. Dochází k jednoznačné proměně životního stylu doprovázené nárůstem poptávky po vysoké kvalitě, lokálních potravinách a bioproduktech.

3. Metodika – Regionální proud aktivit projektu BOND

Napříč sítěmi projektu se aktivity v rámci projektu BOND řídily třífázovou metodologií: POZNEJ, NAUČ SE a SDÍLEJ. Na těchto třech vzájemně se podporujících pilířích byla postavena i implementační strategie projektu v Polsku a České republice.

1. Část projektu s názvem **POZNEJ** spočívala v *poučení se z úspěchů*. Zahrnovala případové studie osvědčených řešení včetně identifikace, dokumentace a návštěvy.
2. Část projektu s názvem **NAUČ SE** byla zaměřená na *pochopení přístupů – překonání slabin a překážek*. Zahrnuje rozsáhlý průzkum a analýzu přístupů, slabých stránek, omezení, potřeb a problémů určitých skupin ve vybraných zemích. Použité specializované metody

a nástroje skupinám pomohly vybudovat si potřebnou způsobilost a sladit podmínky pro efektivní kolektivní akci.

3. Část projektu s názvem **SDÍLEJ** se týkala *upevnění postavení v politickém prostředí*. Pomocí metody vážných her účastníci prozkoumávali nové způsoby interakce mezi zemědělci, správci krajiny a tvůrci politik, které by umožnily dospět k souladu v pohledu na věc a vytvářet aliance a koalice zaměřené na specifické zájmové oblasti.

Společně nám tyto tři pilíře pomohly nacházet řešení problémů, lépe porozumět různým přístupům ke spolupráci a navazování kontaktů, přednášet návrhy a doporučení tvůrcům politik způsobem, který vede k lepšímu vzájemnému porozumění, a v zemích s nízkou mírou kolektivní akce vytvořit základ pro její posílení.

POZNEJ

Mezi první aktivity projektu BOND patřily studijní cesty do vybraných zemí, ve kterých se setkáváme se skvělými příklady kolektivní akce. Jako součást prvního pilíře projektu BOND umožnily exkurze účastníkům, aby se přímo v praxi SEZNÁMILI s osvědčenými postupy, které je inspirovaly k novým myšlenkám a řešením.

V roli zástupců projektu BOND podniklo studijní cesty pět účastníků z Polska a čtyři z České republiky: Francie – Jacek Bender a Katarzyna Wrona (která později z projektu ze zdravotních důvodů odstoupila); Norsko – Wioletta Olejarczyk a Anna Page Vejevodová; Španělsko – Vojtěch Veselý a Velká Británie - Ewa Czap, Tomáš Franěk, Martin Rosenbaum a Marcin Wójcik.

Francie

První studijní cestu uspořádal francouzský partner projektu Coopérative d'Utilisation du Matériel Agricole (CUMA) – družstvo farmářek a farmářů, kteří společně nakupují zemědělskou techniku. Pro jednotlivce by se jednalo o enormní investice, ale tím, že se o náklady podělí, snáze získají přístup k novým technologiím, které jim následně pomáhají zlepšit pracovní podmínky.

Naši zástupci – Katarzyna a Jacek – navštívili několik míst:

- *Le Gerموir*, kolektivní projekt, který podporuje ekologické zemědělství tak, že lidem, kteří chtějí začít farmařit, nabízí možnost experimentovat na čtyřech hektarech půdy zemědělské usedlosti s vlastním obchodem. Cílem je pomoci jim dosáhnout autonomie v oblasti řízení farmy. Tento kolektivní projekt usiluje o vytvoření pracovních míst, podporu nových zemědělců a potravinové suverenity, rozvoj aktivit na venkově a silnější propojení výrobců se spotřebiteli.
- *CUMA Nord'Oignon*, kde zemědělci společně investovali do obalového systému na cibuli.
- *Centrum pro výzkum zeleniny při Francouzské agrární komoře*, což je síť místních hospodářských subjektů, které spolupracují na zachování a podpoře dynamické produkce zeleniny.

- *Au Panier Vert*, družstvo, které zpracovává a prodává potraviny prostřednictvím místních farmářských obchodů. Má 27 členů z řad zemědělců a 18 zaměstnanců. Farmáři se střídají v prodeji, aby se mohli seznámit se spotřebiteli. V rámci družstva také zpracovávají maso a připravují polotovary.

Norsko

Wioletta Olejarczyk z Polska a Anna Page Vejvodová z České republiky byly hosty sítě Norských zemědělských družstev (Norsk Landbrukssamvirke, NAC), partnera projektu BOND. Měly příležitost navštívit:

- *TINE SA*, největšího norského výrobce, distributora a vývozce mléčných produktů, který má 11 400 členů (kteří jsou zároveň vlastníky).
- Farmu se službou ‚*Green Care*‘ – jedná se o model, kdy farmy se zárukou kvality nabízejí individualizované sociální služby, např. pro seniory, jimž pomáhají se rozvíjet, zvládat každodenní aktivity a dosáhnout psychické pohody.
- *Norsvin*, družstvo vlastněné norskými chovateli prasat. Základním stavebním kamenem společnosti je propojení chovu s výzkumem, inovacemi a propagací genetických vylepšení.
- Norskou zemědělskou unii (*Norges Bondelag*), která je největší norskou organizací pro hájení zájmů zemědělců.
- Unii norských farmářů a drobných zemědělců (*Norsk Bonde- og Småbrukarlag*)
- *Geno*, chovatelskou organizaci specializovanou na norský červený skot, v Norsku nejrozšířenější dojně plemeno, která se zaměřuje na výzkum a rozvoj chovu dobytka.
- Norské farmářské trhy (*Bondens marked Norge*), zastřešující organizaci pro místní skupiny, které pořádají farmářské trhy.
- Norskou královskou společností pro rozvoj (*Norges Vel*), která podporuje udržitelné podniky založené na přírodních zdrojích, a to jak v Norsku, tak jinde ve světě.

Velká Británie

Studijní cestu do Velké Británie společně podnikli Ewa Czap a Marcin Wojcik z Polska a Tomáš Franěk a Martin Rosenbaum z České republiky. Strávili dva rušné dny, během nichž je zástupci britského partnera projektu BOND, organizace Landworker's Alliance, provedli po následujících místech:

- Dva projekty členů Britské sítě KPZ (*Community Supported Agriculture Network UK*), což je družstvo vlastněné a provozované samotnými členy – farmami s KPZ. Zrodilo se z úspěchu pětiletého projektu Making Local Food Work (Nastartujme lokální potraviny), který pořádala organizace Soil Association za finanční podpory nadace Big Lottery, který se snažil povzbudit zemědělce a spotřebitele po celé zemi k tomu, aby učinili aktivní kroky k reformování potravinového systému. Naši účastníci se zde dozvěděli o pozadí fenomenálního nárůstu popularity drobného zemědělství s modelem KPZ v Británii.

- *Bristol Food Network*, společnost pro veřejný zájem (community interest company – CIC), která podporuje, informuje a propojuje jednotlivce, komunitní projekty, organizace a podniky, které mají společnou vizi a chtějí Bristol proměnit v město s udržitelnými potravinami.
- *The Pasture-Fed Livestock Association* (Asociace pro volnou pastvu) sdružující britské zemědělce, kteří usilují o produkci vysoce kvalitních potravin přirozenějším způsobem.
- *Farma Fivepenny*, drobné off-grid hospodářství v jihozápadním Dorsetu, které poslední dvě desetiletí obhospodařují dvě rodiny. Tato farma byla také základnou sítě drobných místních farem, *Peasant Evolution Producers' Cooperative* (PEPC), které spolupracují a sdílejí zdroje, aby mohly vyrábět hodnotnější produkty a posílit krátké dodavatelské řetězce na místním trhu.
- Farma *Tamarisk* ve vesnici West Bexington, která je modelovým příkladem spolupráce vlády a nevládních environmentálních iniciativ ohledně biodiverzity přímořského ekosystému.

Po absolvování studijních cest jsme účastníky projektu požádali o shrnutí jejich dojmů a zpětnou vazbu. Všichni vyjádřili spokojenost jak s cestovními a organizačními podmínkami, tak s rozsahem informací, které měli možnost při exkurzích, přednáškách a prezentacích získat.

NAUČ SE

Druhá fáze projektu BOND se skládala ze čtyř hlavních aktivit. Nejprve se ve španělské Córdobě konalo velké setkání pro zástupce ze všech partnerských států projektu BOND. Dále následovaly tři různá školení školitelů.

Meziregionálního fóra v Córdobě se v září 2018 zúčastnili čtyři polští zástupci. Měli zde příležitost se seznámit se 60 zástupci z dalších zemí, kteří se na projektu BOND podíleli. V průběhu dvou dní účastníci sdíleli své dojmy z exkurzí a referovali o tom, čím se zabývali po jejich absolvování. Některé prezentace byly pojaty jako umělecká vystoupení a podtrhly užasnou tvůrčí atmosféru projektu BOND. Kromě prezentací byli účastníci zapojeni do práce ve skupinách, v nichž sdíleli své zkušenosti za účelem posílení kolektivní akce, a k dispozici byl i stůl, kde si mezi sebou mohli vyměňovat osivo.

Ihned po skončení fóra se v Córdobě uskutečnilo první školení školitelů pod vedením Marie Grazie Rocchigiani z Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO). Školení se zaměřovalo na výuku a vylepšování dovedností souvisejících se správou, managementem a vedením pro potřeby aktivistů, kteří buď již zastávali vedoucí pozice v organizacích zemědělského sektoru, nebo se v budoucnu takové pozice chtěli ujmout.

Druhé školení se konalo v únoru 2019 v anglickém Coventry. Zde se k facilitaci výměny názorů a zkušeností hojně využívalo techniky vážných her.

Třetí školení se konalo v prosinci 2019 v Polsku a jeho tématem bylo „Posílení zemědělců prostřednictvím vytvoření sociálního kapitálu“.

Specifické vzdělávací cíle školicího programu umožnily účastníkům:

- účastnit se diskuzí o hodnotách a principech zemědělských organizací a uvažovat o nich;
- získat informace o tom, co obnáší práce ve vedoucí pozici;
- pochopit důležitost budování společné vize;
- porozumět organizacím jako komplexním systémům;
- naučit se najít rovnováhu při práci s lidmi, stanovování cílů a při skupinových procesech;
- analyzovat fungování organizace pomocí identifikace jejích silných a slabých stránek s ohledem na její poslání, formulovat strategie a vytvořit akční plán.

SDÍLEJ

Třetí pilíř projektu BOND zahrnoval akce, kde jsme navzájem sdíleli, co jsme se naučili. Uspořádali jsme národní tematický workshop, strategické jednání u kulatého stolu a vytvořili Memoranda o porozumění.

Skvělým objevem byly techniky Lego™ Serious Play® a Card Play, které byly během druhého školení školitelů představeny všem zástupcům a později v Coventry také celému konsorciu projektu BOND. Jedná se o školicí hry, takzvané vážně hry, které zlepšují dovednosti, případně pomáhají podpořit angažovanost v souvislosti s produktem nebo nabízenou službou. Většinou se jich využívá ve vzdělávacím kontextu, ale i ve sféře obchodní a v životním koučinku.

V rámci projektu BOND jsme pak ještě uspořádali několik dalších akcí v Polsku. Dva workshopy v prosinci 2018 byly zaměřené na participační procesy při analýze omezujících faktorů pro farmáře. Workshopy byly vedeny skupinou biozemědělců, z nichž někteří jsou aktivní v rolnických hnutích, mají povědomí o nejrůznějších úskalích a překážkách v oblasti zemědělství a pracují na jejich řešení.

4. Příběhy účastníků

Projekt BOND propojil více než 60 zástupců z téměř všech evropských zemí. Mezi nimi byli čtyři zástupci z Polska a čtyři z České republiky. V této kapitole vám představíme příběhy, zkušenosti a poznatky sedmi z nich jako inspiraci pro všechny, kteří pracují na zlepšení situace v sektoru zemědělství po celém světě.

Polsko

Marcin Wójcik

Marcin je chovatel dobytka. Jeho farma se nachází v malebném pohoří Nízké Beskydy na jihu Polska přímo u hranic se Slovenskem, tedy daleko od běžné „civilizace“. Toto je příběh o tom, jak Marcin v roce 2003 začal s chovem dobytka poté, co se rozhodl zakoupit hospodářství, které za komunismu patřilo státnímu statku.

Po renovaci budov na farmě začal chovat koně a později i krávy – plemeno limousine. Toto plemeno není v Polsku příliš známé, ale maso z něj je považováno za delikatesu. V létě jeho krávy tráví většinu času venku na pastvě a jejich potravu tvoří pouze plodiny vypěstované na farmě.

Agroekologie je pro něj filozofií, způsobem života. Hodně mluví o vztahu zemědělce s půdou. Neničí přírodu pesticidy ani jinou chemií a nepěstuje monokultury. Na své farmě buduje biodiverzitu.

Marcinovy dojmy ze studijní cesty do Velké Británie:

Kdyby mě někdo požádal, abych shrnul svou návštěvu, popsal bych ji jedním slovem: agroekologie. Abych byl upřímný, to, že uvidím velké farmy a družstva a seznámím se s lidmi a komunitami, jsem očekával. Viděli jsme však, jak fungují a vyrábí produkty v souladu s principy agroekologie. To jsem nečekal – tento aspekt hospodaření se na zemědělských univerzitách v Polsku nevyučuje. Problémem je, že zemědělská komunita v Polsku vlastně vůbec neexistuje, a ti, co zmiňují souvislosti jednotlivých článků ve výrobním řetězci s nízkou uhlíkovou stopou, to jsou zatím jen první vlaštovky.

Dva nejdůležitější závěry naší pracovní skupiny byly následující:

- **Komunita** – vytvoření zemědělské komunity se možná pro řešení některých problémů evropského zemědělství ukáže jako klíčové a mohlo by výrazně napomoci rozvoji a zvýšení ziskovosti drobných rodinných farem.
- **Učiňme zemědělství znovu přitažlivým** – tím je myšleno, abychom přesvědčili mladé lidi, aby zůstali a pracovali na venkově.

Reflexe projektu BOND:

Myslím si, že nejdůležitější věcí, se kterou jsem se v průběhu projektu setkal, byla zemědělská komunita. Účast na workshopu v Córdobě pro mě byla velice přínosná, jelikož jsem tam přišel s určitými plány na mysli a to, co jsem se tam naučil, mi umožnilo dopracovat detaily a také mi dodalo energii k tomu, abych mohl učinit první krok.

A tak vznikla Asociace pasteveckých farem. Zdůrazňuji slovo „asociace“, protože tuto právní formu jsme zvolili pouze a jenom díky workshopu se Sarou Vicari (namísto „nadace“ či „klastru“, o nichž jsme původně uvažovali). Asociace umožňuje budovat komunity, funguje na bázi inkluze všech členů a není postavena na modelu centrálního vedení.

Účast na tomto projektu mi navíc umožnila seznámit se s mnoha inspirujícími lidmi a rozšířila mi obzory ohledně perspektiv a problémů zemědělství v Evropě.

Ewa Czap

Ewa žije v jednom z největších polských měst, v Lodži. O ekologii a přírodní životní styl se zajímá již od malička. Jako náctiletá se přidala k nevládní organizaci, kde se seznámila se skvělými lidmi, kteří s ní sdíleli své nadšení pro přírodu a bohaté znalosti o ní. Začala s nimi spolupracovat a přitom rozvíjela svůj vlastní způsob života.

Později se Ewa zapsala do kurzu na Ekologické lidové univerzitě v Grzybówě. Také se aktivně zapojila do hnutí přírodního stavitelství a naučila se dělat hliněné omítky. Snila o tom, že jednou bude provozovat malou městskou farmu.

Ewa se v rámci projektu BOND společně s Marcinem zúčastnila studijní cesty do Velké Británie:

Při návštěvě městských farem v Bristolu jsem se dozvěděla, že se tamní městské orgány snaží o zvýšení autonomie města v oblasti výroby potravin, tzn. že se město zajímá o jejich produkci na zelených plochách ve městě a v blízkém okolí Bristolu.

Jako velice podnětné vnímám to, že farmy jsou otevřené a pořádají vzdělávací aktivity. Rodiny s dětmi tam mohou přijít a prozkoumat je či se zúčastnit výukových programů. Tato otevřenost vůči místní komunitě je skvělým příkladem pro ostatní. Jednu farmu jsem navštívila vysloveně kvůli tomu, že se nachází na rušné křižovatce. Zeleninu tam pěstují ve fóliových tunelech, ale vysoká koncentrace výfukových plynů všude okolo ve mně vzbudilo pochyby o kvalitě takto vypěstovaných potravin.

Většina iniciativ funguje na bázi progresivního plánování (bottom-up, tj. zdola nahoru) a jejich vedoucí představitelé dovedou ostatní pro věc nadchnout. Žádná řešení nejsou prosazována shora, ačkoli zde mají stanovená určitá pravidla. Všechny činnosti měly svůj řád a byly dobře promyšlené.

Reflexe Mezuregionálního fóra v Córdobě a školení školitelů:

Pobyt v Córdobě byl organizačně poněkud chaotický a nedomyšlený, ale vzdělávací lekce byly velmi zajímavé a profesionální. Byly postavené na užitečných faktech a konkrétních hodnotách. Setkat se s účastníky projektu BOND, s lidmi z mnoha zemí, a to nejen zemědělci, ale i aktivisty,

kteří se angažují v různých iniciativách, včetně vzdělávacích, a moci si s nimi vyměňovat zkušenosti, bylo velice přínosné.

Moc jsem si užila školení školitelů s Marií Garziou – byla velmi disciplinovaná, logická, prostě profesionální. Naučila jsem se při nich, že je potřeba vytvořit si akční plán a naplánované aktivity realizovat s pevným odhodláním.

Shrnutí:

Být součástí BONDu pro mě bylo velmi cennou zkušeností, která vedla ke konkrétním akcím založeným na reálných potřebách, například v souvislosti s potravinovou suverenitou na místní i globální úrovni.

Tento projekt zvýšil mé povědomí o hrozbách, kterým zemědělství čelí (např. pěstování plodin na velkých plochách nebo právní předpisy, které omezují drobné zemědělce), a také mi umožnil pokusit se na tato omezení reagovat – skrze práci na Deklaraci práv rolníků a workshopy o osivu.

Můj akční plán ze školení školitelů byl zaměřený na vytvoření vzdělávací městské farmy na mém pozemku v Lodži – stále o tom uvažuji.

Jacek Bender

„Takhle začal můj příběh, takhle jsem se proměnil z nešťastného stavitele jeřábů a otce bez vousů ve šťastného a spokojeného zemědělce a vousatého tátu,“ říká Jacek.

Než se usadil v Regulicích u Krakova, bydlel se svou ženou v Nizozemí. Většinu času trávil u pracovního stolu a navrhoval jeřáby – a ne ledajaké. Jacek byl členem týmu, který vybudoval Chinese Skyhook, nejsilnější pozemní jeřáb na světě: tři tisíce tun oceli, sto metrů výšky a zvedací kapacita 2 400 tun. Tolik by vážilo přibližně 120 000 obřích dýní, které by naplnily šest olympijských bazénů.

Navrhnout tuto bestii vyžadovalo hodně práce a přesčasů. Přesto si Jacek našel čas na upečení svého prvního kváskového špaldového chleba. Záhy se dozvěděl, že z něj bude otec. Díky přátelům se dostal ke knize Johna Seymoura s názvem *The New Complete Book of Self-sufficiency* (o tom, jak žít soběstačným způsobem života). Tato kniha se pro něj stala jakousi biblí a v jeho snech začala klíčit idea nezávislého farmaření. S pomocí rodičů začal tyto sny na dálku realizovat na pozemku v Polsku.

Svého zaměstnání začínal mít postupně plné zuby a u svých kolegů se čím dál častěji setkával s vyhořením. Stále více v knihách studoval o zahradničení, sociální inovaci a anarchismu. S kamarádem založil malý projekt postavený na freeganismu: společně sbírali ještě dobré potraviny, které po skončení trhů končily v popelnici, a živili se jimi. Jacek se čím dál více stavěl proti konzumnímu životu, snažil se omezovat své vlastní potřeby a co nejvíce věcí si obstarávat sám.

V roce 2014 se Jacek přestěhoval na svou mikrofarmu, které se jmenuje Gospodarstwo Brodaty (Farma Vousatý), kde pěstuje saláty a bylinky a vyrábí zavařeniny a chléb.

Jacek byl v rámci projektu BOND na studijní cestě ve Francii:

Složení skupiny projektu BOND bylo optimální – spousta lidí s nejrůznějšími životními zkušenostmi. Na konci se projevil takzvaný „skupinový duch“.

Francie byla velice zajímavá. Jsou zde dobré příklady družstev. Malé komunity, které vytvářejí místní družstevní obchod, nezávislá zemědělská škola, kde si můžete vyzkoušet, jestli je pro vás zemědělství to pravé, a také různé formy spolupráce na různých úrovních a s různými formálními strukturami. Program byl rozhodně nabitý, takže do něj proniklo hodně chaosu, ale já jsem tím osobně nijak netrpěl, tedy až na obrovskou únavu :). Bylo tam hodně seznamování a navazování kontaktů se členy skupiny a organizátory. To je velmi důležité.

Wioletta Olejarczyk

Z Wioletty je nyní farmářka. Provozuje farmu s názvem Słoneczna 25 (Slunečná 25). Pěstuje rostliny přirozeným způsobem, aby tak pomáhala Matce Zemi i všem jejím obyvatelům. Její způsob práce má nejbliž k myšlence komunitou podporovaného zemědělství, a proto vytváří komunitu a praktikuje „aktivní kulturu“: „zázrak těžké práce jako rituál všedního dne“.

Již několik let žije na venkově a vlastní přibližně 1 hektar půdy. Učí se, jak pěstovat rostliny způsobem, který prospívá půdě, lidem i zvířatům. Také se zajímá o jedlé „plevele“. Prioritou je pro ni přirozený rozvoj.

Snází se lidem předávat dary země a zapojovat je do péče o krajinu a pěstování rostlin. Poněkud jí chybí možnost sdílet zkušenosti a učit se od ostatních zemědělců. Chtěla by dát dohromady skupinu lidí, kteří se budou angažovat v rozvoji farmy. Celkově se její zájmy i práce očí okolo přírody a kultury.

Wioletta žila sedm let v Norsku, takže umí norsky a tuto zemi a tamější životní styl dobře zná. Jako zástupkyně projektu BOND navštívila právě Norsko a měla příležitost blíže poznat norský zemědělský sektor, seznámit se se zdejšími zemědělci a poslechnout si jejich příběhy.

Wiolettiny dojmy z cesty do Norska:

Nejvíce jsme se při této cestě zaměřili na spolupráci zemědělců, tedy družstva. Hodně času jsme věnovali objasnění specifické situace norského zemědělství.

Zemědělství je v Norsku výrazně podporováno státem, je chráněno zákonem a štědře financováno.

Pro práci zemědělců je zde charakteristická vysoká míra spolupráce, což je tak nějak dáno geografickými a klimatickými podmínkami. Klade se velký důraz na minimální používání antibiotik. Namísto toho chovatelé dbají na dobré životní podmínky zvířat, jelikož spotřebitelům na nich v posledních letech stále více záleží.

Navštívili jsme několik farem. Nejvíce vzpomínám na návštěvu farmy, která spolupracuje s lidmi závislými na drogách a s kriminální minulostí (Green Care Cooperative).

Jelikož Norsko není členským státem EU, sektor zemědělství se zde potýká s jinými výzvami než Polsko.

Velice mě zaujalo, jak funguje mlékárenské družstvo TINE. Existuje již přes sto let a spotřebitelé mu důvěřují. Tato značka je v Norsku stejně známá jako Coca Cola. Na všech úrovních rozhodování pracují zemědělci, kteří byli pro danou pozici vyškoleni. Družstvo TINE dosud nezažilo jediný skandál.

Navzdory historickým rozdílům a odlišným zákonům mohu ve svých zkušenostech z Norska rozhodně najít inspiraci, zvláště příkladnou důvěru, na které zakládají spolupráci: transparentnost je přítomná ve všech fázích výroby potravin.

Reflexe projektu BOND:

V dnešní době je zemědělství odvětvím, ve kterém má jen hrstka lidí spolehlivé informace. Vzhledem k přerušení přímého kontaktu se zemědělci a jejich farmami podléhají spotřebitelé trendům a greenwashingu. Při výběru produktů se řídí hlavně cenou, vzhledem, nutričními hodnotami a popularitou módních superpotravin.

Velké korporace významně přispívají k manipulaci s informacemi, podporují průmyslové zemědělství a přebírají kontrolu nad trhem s osivem.

Být zemědělcem v dnešní době kromě schopnosti produkovat potraviny obnáší nutnost potýkat se s labyrintem právních předpisů týkajících se prodeje, hygienických požadavků atd. Instituce, které je mají na starosti, často neplní svou podpůrnou a poradenskou roli. Přílišná administrativa zabírá spoustu času a vzbuzuje pocit bezmoci a dezorientace. Mnoho drobných zemědělců má za to, že právní změny, současný systém obchodování s potravinami a supermarketizace mají negativní dopad.

Velká část generace mých rodičů pracovala na farmách a s prodejem neměla žádný problém. Existovaly místní trhy, např. s jahodami, cukrovou řepou, mléčnými výrobky atd., díky nimž měli zemědělci jistotu, že svou úrodu prodají.

V dnešní době zemědělci kromě produkce potravin stráví spoustu času vyhledáváním možností prodeje a často prodávají skrze několik distribučních kanálů, například přes potravinová družstva (KPZ – komunitou podporované zemědělství), místní obchody, trhy a restaurace, poštovní zásilky a nakonec i prodejem na farmě, což je velice časově náročné a vyžaduje to od zemědělce velké množství kompetencí.

Profese zemědělce je spojována s velkou pracovní zátěží, vysokými riziky, nedostatkem finanční stability a problémy s distribucí a prodejem vyprodukovaných potravin za férovou cenu. Také má stále nízký společenský statut. Mnoho zemědělců nemá nadějně vyhlídky na to, že by hospodářství předali svým blízkým nebo své znalosti další generaci, která by z nich mohla těžit a pokračovat v jejich práci.

Profese zemědělce není atraktivní ani prestižní a pouze málo lidí se pro ni s plným vědomím a dobrovolně rozhodne. Všímám si však i určitého pozitivního fenoménu, kdy lidé z měst projevují stále větší zájem o výrobu potravin a život na venkově, čímž se na utváření podoby současného

venkova podílejí. Tito lidé mají většinou mnoho „nezemědělských“ kompetencí, které obohacují místní potenciál.

Obrovské množství kompetencí a dovedností, které jsou nezbytné k provozování farmy a distribuci produktů, je pro dnešní zemědělce výzvou. Farmáři se musejí průběžně vzdělávat, a to i v souvislosti s tím, jak se adaptovat na klimatické změny, ale jelikož oficiální instituce nenabízejí v tomto ohledu velkou podporu, je těžké k takovým poznatkům získat přístup.

Vznik nových potravinových družstev typu KZP (v Polsku RWS), která obsáhnou mnoho funkcí, je pozitivním fenoménem. Kromě přímého kontaktu zemědělců se spotřebiteli se utvářejí nové vztahy, vznikají malé místní podpůrné komunity, a navíc umožňují lepší přístup k informacím o zemědělství a zemědělských produktech.

Agroekologičtí farmáři jsou v Polsku v menšině, ale jejich řady se rozrůstají a sílí a vytvářejí nový prostor pro výměnu zkušeností a spolupráci. Jsou to zemědělci, kteří s láskou a zapálením pracují pro Matku Přírodu a adaptují se na klimatické změny. Potenciál rozvoje zemědělství vidím v iniciativách zdola, jako je Nyeleni Polska či Living Earth Coalition, v organizacích podporujících ekologické a agroekologické zemědělce, v družstvech a KPZ.

Česká republika

Vojtěch Veselý

Vojtěch je nezávislý biozemědělec, který na své farmě již 9 let pořádá vzdělávací programy. Posledních 8 let také koordinuje českou síť WWOOF, zavádí sociální zemědělství a zaměstnává sociálně vyloučené lidi. V roce 2007 založil ve Valči v západních Čechách Biostatku, drobnou, komunitou podporovanou vzdělávací biofarmu se sociálním přesahem.

Vojtěch se zúčastnil studijní cesty do Španělska a školení školitelů projektu BOND v Córdobě v roce 2018. Při pobytu ve Španělsku ho inspirovaly participační garanční systémy (PGS), které jej přiměly k šíření povědomí o této alternativě k biocertifikaci v České republice. Vnímá ji jako vhodnou strategii pro podporu místních potravinářských komunit se zájmem o kvalitní produkty.

Na své farmě spoluorganizuje nejrůznější akce pro spotřebitele, zahradníky, farmáře, nevládní organizace a akademiky za účelem probuzení zájmu o tyto metody. Jeho záměrem je podpořit přechod na společnost, kde je ekologické zemědělství normou, nikoliv výjimkou.

Píše:

V poslední době na Biostatku dáváme dohromady tipy ohledně toho, čemu věnovat pozornost, pokud chceme být multifunkční farmou s primární výrobou, zpracováním a distribucí potravin. Vytváříme soubor otázek, které se týkají detailů naší každodenní praxe, a také hodnoticí tabulky. Dalším krokem by mohly být podněty k rozvoji Biostatku v souladu s přáními zkušených podílníků, kteří provádějí inspekční prohlídky.

Jedná se u nás o jeden z prvních příkladů formy garance, která je vesměs v souladu s pojetím PGS. Ve světě předpisů se stává zcela autonomní, co se týče prodeje výrobků na volném trhu.

Tento koncept české verze PGS není nástavbou státem garantované a ani certifikované produkce, jak je to obvyklé na Novém Zélandu, v Severní Americe nebo v západní Evropě. Nejedná se ani o informativní systém pro orientaci zákazníků, jak tomu bývá v takzvaných rozvojových zemích (Srí Lanka, Vietnam, Ekvádor) a jak PGS definuje IFOAM. Verzi participativního systému záruky, kterou jsme zavedli, nazýváme „autonomní²⁵ PGS“.

Anna Page Vejvodová

Anna je zemědělská obchodní poradkyně a mladá farmářka, která se zajímá o udržitelné potraviny, regenerativní zemědělství a ekologickou správu půdy. Renovuje malou rodinnou farmu v České republice.

Farma se specializuje na produkci buvolího mléka v biokvalitě a výrobky (například sýr a jogurt) prodává přímo spotřebitelům. Díky projektu BOND se farma na jaře 2019 připojila ke stávající pražské síti KPZ.

Anna se zúčastnila studijní cesty do Norska:

Během pěti nabitých dní jsme měli možnost se v několika odlišných sektorech setkat s různými způsoby spolupráce, jejichž společné motto zní: „Spolu jsme silnější“. Organizovaná spolupráce má v Norsku velmi dlouhou tradici. Tato unikátní spolupráce družstev na všech úrovních je ovšem možná jen díky silné motivaci. Pro Českou republiku se mi zdály relevantní tři poznatky:

- *Spolupráce musí jít zdola nahoru; nelze ji vynutit. Optimální by bylo, kdyby správci družstva byli sami zemědělci.*
- *V případě rozsáhlejší spolupráce je potřeba vzdělávat se v managementu a mít dobrý zdroj užitečných informací.*
- *Cílem družstva musí být (z finančního hlediska) dostat se na lepší pozici na trhu. Veřejný prospěch může být vedlejším produktem, ale nikdy nesmí stát na prvním místě, nefungovalo by to.*

²⁵ Česká republika nemá regulaci pro PGS a označení „bio“ mohou mít pouze produkty certifikované třetími stranami. Evropští výrobci certifikovaní PGS, kteří nemohou své výrobky označovat za bio, se mohou spoléhat na úzké vztahy se spotřebiteli, kteří jsou často nedílnou součástí PGS. Proto se navzdory právním překážkám iniciativy PGS rozrůstají po Evropě jako doplňkové prostředky pro certifikaci, které jsou vhodné zejména pro skupiny výrobců a spotřebitelů, kteří se snaží dosáhnout smysluplnějších vztahů mezi výrobou a spotřebou. Vojtěch a čeští zástupci nevládní organizace Lovíme.bio (<https://www.lovime.bio/projekty/pgs/>) provedli výzkum synergií mezi systémy PGS a KPZ. Na jedné straně zkoumali způsoby, jak mohou PGS podpořit model KPZ a nabídnout systém pro zajištění kvality a neustálého zlepšování postupů. Na straně druhé ukázali příklady toho, jak může KPZ inspirovat PGS v budování robustní solidární ekonomie a rozvíjet vztahy mezi výrobcí a spotřebiteli. Pokud chcete sledovat Vojtěcha na jeho cestě od biocertifikace třetími stranami k nezávislé, autonomní certifikaci PGS v jeho zemědělské a spotřebitelské skupině, sledujte ho na Facebooku - <https://www.facebook.com/biostatek/>. Hledání této participační formy certifikace v České republice v současné době rozvíjejí ekologičtí pěstitelé květin. Budou následovat i další výrobci, hlavně z řad drobných zemědělců.

Martin Rosenbaum

Martinovou základnou je jeho malá rodinná farma Lukava v severních Čechách. Jeho zájmy a zkušenosti s biozemědělstvím jsou propojeny s propagací modelu KPZ, přístupu k půdě²⁶ a se školením zájemců o zemědělství.

Od původního zaměření farmy na produkci ovčích sýrů musel po několika letech kvůli komplikacím s přístupem k půdě upustit. To jej roku 2016 vedlo k navázání spolupráce s nevládními organizacemi AMPI a CoolAND, zaměřenými na propagaci drobného zemědělství v České republice, díky čemuž se také propojil s Nadací pro půdu. Místo chovu ovcí se nakonec pod vlivem nových impulzů rozhodl svou rodinnou farmu přeorientovat na produkci zeleniny s využitím koňské síly a modelu KPZ, kde zároveň spouští pilotní stážovací program Farmářská škola pro nové zemědělce, kteří se zajímají o agroekologické principy.

Martin se účastnil studijní cesty do Velké Británie a také Národního tematického workshopu sdružení Landworkers' Alliance pořádaného tamtéž. V září 2018 absolvoval i školení školitelů projektu BOND ve španělské Córdobě. Ačkoli je zemědělcem a také otcem na plný úvazek, aktivně hledá možnosti financování pro své další projekty: farmářský inkubátor a učňovský program²⁷.

Martin se nám svěřil, že zkušenosti z projektu BOND odstartovaly novou fázi jeho života. Získal čerstvou energii a inspiraci a zjistil, jak je důležité být v propojení a získat širší perspektivu. Nyní aktivně spolupracuje s ostatními ekologickými a biodynamickými zemědělci a ve svém projektu farmářského inkubátoru vidí velký potenciál pro změnu situace ve střední Evropě.

Martinovy zkušenosti s projektem BOND:

V září 2018 jsem se v rámci projektu BOND zúčastnil školení ve španělské Córdobě a zde jsem se naučil nové metodice týkající se spolupráce. V únoru 2019 jsem poté zorganizoval v České republice setkání pro všechny, kdo se věnují využití koní v zemědělství nebo se o něj zajímají.

Díky zkušenostem z projektu jsem byl schopen toto setkání zorganizovat a vést. Podařilo se nám propojit do té doby roztroušené zájemce a praktiky v tomto oboru. Měli jsme velmi dobrou účast a pozitivní ohlasy na setkání. Ačkoli nemáme žádnou formální organizaci, jsme nadále v kontaktu. Další setkání následují.

Zjistil jsem, že v České republice jsou farmy pracující s koňmi, o kterých jsem ani nevěděl! Myslel jsem si, že v tomto specifickém okruhu lidí znám všechny, ale prostřednictvím akcí, které jsem zorganizoval, jsem se setkal s dalšími zemědělci, kteří tímto způsobem své farmy obhospodařují již celé roky. Ačkoliv jsem přišel s nápadem vnést do života zemědělců využívajících koňskou sílu nějakou organizaci, nikdy jsem si nemyslel, že bych se před ně zrovna já mohl postavit, mluvit

²⁶ Pro více informací o tématu přístupu k půdě (A2L) nejen v České republice sledujte evropské webové stránky A2L <https://www.accesstoland.eu/>

²⁷ Martin a AMPI se rozhodli budovat vztahy prostřednictvím stážovacího programu „Učíme nové zemědělce“. Tento program nabízí propojení se stážovacími farmami, které jsou připraveny školit zájemce o ekologické hospodaření formou dlouhodobých stáží a v případě zájmu jim poskytnout rady při zakládání vlastního podniku. Během vzdělávacího procesu se střídá teoretická příprava s praxí. <https://www.asociaceampi.cz/co-delame/ucime-nove-zemedelce/>

a tímto způsobem učit. Školení v rámci projektu BOND mi dodalo sebevědomí, díky kterému jsem to dokázal.

5. Problémy/Výstupy

Tato kapitola zachycuje některé z hlavních problémů, které vyplynuly z diskuze vyvolané aktivitami projektu BOND v obou zemích. Také nastíníme konkrétní výstupy a doporučení, na které se naše týmy zaměřily.

Místní workshopy

V roce 2019 bylo uspořádáno několik místních workshopů, které měly za cíl participativním způsobem analyzovat překážky a omezující faktory kolektivní akce a určit hlavní oblasti jejího nasměrování. Místní workshopy byly také příležitostí pro výběr klíčových témat pro celostátní tematické workshopy.

Z diskuze drobných zemědělců v Polsku vyplynuly následující hlavní překážky spolupráce:

- nedostatek důvěry a sebedůvěry mezi zemědělci
- slabé zemědělské organizace a jejich omezená loajalita v rámci kolektivních výrobních skupin
- nedostatek spolupráce mezi drobnými zemědělci a velkými zemědělskými podniky
- nedostatek důvěry v produkty certifikované jako bio

Jako neméně důležité byly v diskusi zmíněny i ekonomické a politické faktory, jako například:

- nedostatek kapitálu/peněz
- potřeba dotací pro výrobu
- omezení a restriktce týkající se zpracování potravin na farmách
- neexistence záruky prodeje na trhu a velké vzdálenosti mezi biofarmami
- nedostatečné povědomí/znalosti spotřebitelů o pravidlech pro certifikaci bioproduktů
- rozdílná politická orientace

Další workshop se zaměřoval na mapování sociálních aktérů, kteří by drobné zemědělce mohli podporovat. Byly nastíněny zajímavé možnosti vztahů k různým aktérům a jako výchozí bod k jejich zapojení se ukázalo být nalezení společné platformy pro uvádění produktů na trh. Mnohé typy vztahů (například obchodní partnerství) byly z debaty vyloučeny, zatímco jako velmi perspektivní se ukázalo budování sítí.

Drobní ekologičtí zemědělci z České republiky, kteří se projektu účastnili, využili této příležitosti k rozpoutání místní diskuze ve snaze definovat svůj „rámeček hodnot pro agroekologické zemědělce“, jehož návrh lze shrnout v následujících bodech:

- péče o rozmanitost pěstebních plánů a rotaci plodin, způsob pěstování plodin, který zlepšuje kvalitu půdy, pěstování vlastního osiva

- výroba potravin pro sebe a pro konkrétní lidi ve svém okolí, nikoli pro anonymní trh, napojení na krátké, lokální dodavatelské řetězce (KPZ, farmářské trhy, družstevní obchody)
- předávání zkušeností ostatním, kteří se zajímají o zemědělství (např. formou farmářského inkubátoru, WWOOF, environmentálního vzdělávání atd.), a to buď osobně, nebo prostřednictvím osob blízce spojených s farmou
- aktivní péče o životní prostředí a podpora biodiverzity (půdní, druhové a genetické) skrze obnovu křovitých porostů, remízků a živých plotů a podobných habitatů jako podpora rozmanitosti krajiny a forem života
- aktivní účast na zlepšování podmínek pro zdravé řízení farem skrze šíření informací o výhodách agroekologie a sdílení s ostatními agroekologickými zemědělci.

Národní workshopy

Polsko

Národní workshop v Polsku (24.–26. června 2019) se věnoval Deklaraci práv rolníků (UNDROP) a vytvořil důležitý prostor pro diskuzi o tomto klíčovém dokumentu mezi zemědělci, občanskými iniciativami a akademickou obcí. Paula Gioia, členka Mezinárodní koordinační komise La Via Campesina (LVC), názorně popsala proces vzniku takovéto deklarace na mezinárodní úrovni a uvedla příklady, jakými způsoby by se dala implementovat lokálně.

Na základě podnětů od LVC a debaty, která proběhla během akce, se účastníci shodli na dalších krocích a vytvořili plán, jak obsah Deklarace představit tvůrcům politik a všem dalším aktérům, kterých se její implementace v rámci polského právního systému týká. Mezi hlavní oblasti akce vyplývající z plánu patří:

- zvyšovat povědomí o Deklaraci mezi polskými rolníky
- propagovat Deklaraci ve spolupráci s nevládními organizacemi a hnutími zaměřujícími se na lidská práva, ekologii, zemědělství, potravinovou suverenitu a udržitelný rozvoj, a také s vědeckými a výzkumnými institucemi
- apelovat na širokou veřejnost a informovat o skutečnosti, že deklarace se přímo či nepřímo týká všech (např. v souvislosti s dostupností kvalitních lokálních a sezónních potravin za přiměřenou cenu, jak bylo zmíněno na workshupu)
- efektivní navázání, koordinace a hodnocení komunikace se zainteresovanými subjekty.

Důležitou součástí workshopu bylo využití tzv. Lego™ Serious Play® – vážné hry, která slouží jako metoda k vytvoření soudržnosti a podnícení konstruktivní diskuze mezi účastníky. Výstupem práce jedné z pracovních skupin je společná vize budoucnosti, která dokládá závažnost problémů probíraných na workshupu:

„Svůj život utváříme v souladu s přírodou a ve vzájemné spolupráci. Využíváme nových technologií a sdílíme své poznatky. Jsme si vědomi, v jakém ohrožení je dnes přístup

k potravinám, a proto pečujeme o zdraví půdy, staráme se o čistotu vody a udržujeme biodiverzitu.“

Česká republika

Následně se konaly dva národní tematické workshopy v České republice.

První proběhl 11.–12. května 2019. Cílem workshopu bylo odstartovat debatu mezi drobnými zemědělci, nevládními organizacemi a dalšími zainteresovanými subjekty, z níž by mohly vzejít konkrétní kroky, které v České republice povedou k formulování souborného manifestu. Tento manifest by měl vycházet především z principů iniciativy People's Food Policy a dalších dokumentů, které se zabývají potravinovou politikou. Dee Woods, hostující lektorka z britské Landworkers' Alliance, účastníkům tento koncept představila, aby si mohli udělat představu o možnostech, jak posílit potravinovou suverenitu.

Druhý workshop, který se konal 30. září 2019, byl zaměřený na uplatňování SZP v České republice po roce 2020 a na vizi pro budoucnost.

Během tohoto workshopu se debatovalo o tom, jak nejlépe podporovat a chránit drobné farmy v Evropě, které jsou v porovnání s velkými farmami čím dál více ohroženy, jelikož i farma o velikosti pěti hektarů je stále považována za ekonomicky riskantní.

Z debaty vyplynuly následující klíčové problémy, které musíme překonat, abychom ochránili budoucnost drobných farem v našem regionu:

- Distribuce dotací – až 70 % přímých plateb z rozpočtu SZP se neváže na environmentální opatření, což souvisí s diskuzí o redistributivních platbách na hektar. Směrování plateb především do velkých podniků může znamenat zánik malých farem.
- Konkurence mezi velkými a malými zemědělskými subjekty (za malé se považují farmy pod 10 hektarů, což je přes 80 % farem v EU).
- Environmentální versus ekonomické potřeby – význam veřejných peněz pro veřejný prospěch by měl být v rámci SZP vnímán citlivě.
- Společná potravinová politika nenahrazuje SZP, ale je možno ji vytvořit. Zemědělci si pak budou moci lépe zvolit svou ekoznačku.
- Spravedlivější uznání významu zemědělců a zemědělské činnosti ve společnosti.

Celkově z národních tematických workshopů jasně vyplynulo, že je potřeba výraznější zapojení veřejnosti. Nová SZP bude z velké části koordinovaná individuálními státy EU, což zvyšuje potřebu veřejné debaty tomto tématu, jeho dopadu a významu. Musí být brány v potaz i širší rámce, jako je například Desetiletí rodinných farem OSN nebo UNDROP.

Všechny skupiny účastníků včetně zástupců ministerstva zemědělství se shodly na tom, že toto by mohl být způsob, jak snížit průměrnou velikost farem. Vezmeme-li v potaz současnou průměrnou velikost zemědělských podniků v ČR, jedná se o úspěšnou dohodu. Změna v uvažování směrem k podpoře snížení maximální rozlohy obdělávané plochy na jednu plodinu naznačuje, že významnou určující hodnotou bude v ČR do budoucna 30 hektarů.

Školení školitelů

Školení školitelů na téma „Posílení zemědělců vytvořením sociálního kapitálu“ se konalo v Polsku ve dnech 2.–3. prosince 2019 a předcházelo strategickému jednání u kulatého stolu. Účastníci v rámci procvičování metodiky analyzovali, co by hypotetická organizace určitého zaměření měla být svou činností schopna obsáhnout, a společně formulovali strategie pro zlepšení její efektivity. Získané poznatky následně aplikovali při tvorbě individuálních akčních plánů, jejichž pomocí mohou nové informace šířit ve své zemi. Účastníci školení tak obdrželi nástroje, které jim pomohou objevit a posílit potenciál vytvářet sítě a zlepšit efektivitu u svých organizací a komunit.

Z výsledků písemných hodnocení účastníků vyplývá, že se všeobecně shodují na závažnosti probíraných témat a užitečnosti získaných nástrojů.

Strategické jednání u kulatého stolu v Polsku

K jednání u kulatého stolu se sešli zástupci zemědělců, nevládních organizací a ministerstev zemědělství a odborníci na právo z Polska a z osmi dalších evropských zemí (z Albánie, Bulharska, České republiky, Řecka, Kosova, Makedonie a Srbska). Akce byla zahájena připomenutím výsledků národního tematického workshopu, který se konal v Polsku v červnu 2019. Jednání se zaměřilo na Deklaraci práv rolníků a z ní vyplývající definice práv na osivo, na půdu a používání léčivých rostlin. Speciálně byl vyzdvižen 19. článek Deklarace²⁸.

Ze tří uvedených prezentací vzešly tři hlavní oblasti týkající se osiva:

1. Právní aspekty Deklarace v souvislosti s přístupem k osivu, na které upozornila Sonia Priwieziencew (Nadace AgriNatura, Polsko).
2. Politika osiv a právní standardy a předpisy pro ekologickou produkci, které přednesla Dorota Metera (certifikační orgán pro sektor zemědělství BIOEXPERT, Polsko).
3. Dopady politiky osiv na práva rolníků ve vztahu k pravidlům hospodářské soutěže, výjimkám a úlevám, uchovávání osiva, reformě osiv a právům duševního vlastnictví, které nastínila Fulya Batur (Arche Noah, Rakousko/Belgie).

Monika Styczek-Kuryluková poté vedla práci ve skupinách, kde účastníci mohli sdílet nápady a zkušenosti týkající se výměny osiva mezi subjekty (např. zemědělskými a dalšími organizacemi), dostupnosti a silných a slabých stránek marketingu bioosiva a dostupnosti informací o tomto tématu.

Po skupinových aktivitách byl prostor pro debatu v plénu, na níž bylo vzneseno několik závažných témat a která nakonec vyústila v soubor doporučení k dalšímu rozvoji zemědělského sektoru na národní i evropské úrovni.

Polská pracovní skupina vypracovala seznam oblastí, na které by měl být kladen důraz na národní úrovni:

1. Podpora a ochrana systému výměny semen mezi rolníky, včetně modelu nízkonákladové produkce osiva samotnými zemědělci (kolektivní osivová iniciativa projektu BOND)

²⁸ Článek 19 UNDROPu naleznete zde: <https://undocs.org/en/A/RES/73/165>

a komunitních osivových bank. To umožní vytváření funkčních sítí zaměřených na produkci a výměnu osiva na celostátní i regionální úrovni a tím i zvýšenou dostupnost bioosiva na národním trhu.

2. Podpora pro sdružení zemědělců, která chtějí získat oprávnění k vydávání rostlinolékařských pasů.
3. Zvýšení nabídky možností vzdělávat se v oblasti semenaření jak ze strany veřejných institucí, tak dalšími alternativními způsoby výměny informací.
4. Vytvoření celostátní sítě, která bude podporovat produkci a konzumaci kvalitních biopotravin, poskytovat veřejnosti osvětu o ekologickém zemědělství a farmáře podpoří (i finančně) v biosemenaření.
5. Podpora vzniku nových forem kolektivní akce v oblasti poradenství.
6. Lepší propagace strategie EU „Od zemědělce ke spotřebiteli“, tak aby se o ní dozvědělo co nejvíce těch, kterých se týká, a mohlo se s ní efektivně propojit.

Pro celoevropskou úroveň byla vznesena následující doporučení:

1. Vytvoření databáze osiv na úrovni EU.
2. Vytvoření příležitostí pro utváření rozmanitého trhu s osivem.
3. Finanční podpora pro zemědělce na produkci bioosiva.
4. Vytvoření pracovní skupiny, která bude moci reagovat na nařízení 2018/848²⁹ a zákony o osivu.
5. Jasná a stabilní pravidla pro ekologické zemědělství.

Memorandum o porozumění

Dalším důležitým výsledkem projektu BOND bylo uzavření Memoranda o porozumění jakožto příkladu nových forem spolupráce, které vyplývají z tohoto procesu.

Polsko

V Polsku bylo memorandum podepsáno v únoru 2020 šesti stranami: Społeczny Instytut Ekologiczny, Fundacja Rolniczej Różnorodności Biologicznej AgriNatura, Jurajska Kooperatywa Spożywcza, Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć, Fundacja Mała Wielka Zmiana, Ekoland Lubelski.

Polské memorandum mělo dva hlavní účely:

- stanovit cíle a rámec pro spolupráci zemědělců a dalších zainteresovaných osob týkající se všech aspektů osiva,
- stanovit pravidla a podmínky pro spolupracující strany, posílit jejich společnou činnost a pomoci jim dosáhnout většího úspěchu a pokroku při jednáních o problematice osiva.

Česká republika

České memorandum, které bylo také podepsáno v únoru 2020, je dalším dobrým příkladem úspěšného zapojení jednoho z účastníků projektu BOND do kolektivní akce.

²⁹Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2018/848 ze dne 30. května 2018 o ekologické produkci a označování ekologických produktů a o zrušení nařízení Rady (ES) č. 834/2007 PE/62/2017/REV/1

Martin Rosenbaum z farmy Lukava, asociace AMPI a platforma ČTPEZ (Česká technologická platforma pro ekologické zemědělství, člen IFOAM Organics European) společně představili návrh nového modelu podpory nezávislejšího provozování drobných a středních (rodinných) farem v České republice, který by se nespoléhal pouze na SZP a dotace.

Hlavním cílem prvního českého Memoranda o porozumění je podpořit rozvoj, rozsah a dosah sektoru ekologického zemědělství v České republice, a to prostřednictvím:

- zajištění dlouhodobého rozvoje udržitelného zemědělství skrze rozvoj silné sítě farem, které budou vzdělávat a inspirovat nové zemědělce formou stážovacího programu
- marketingu bio produktů (obzvláště prostřednictvím KPZ a dalších systémů založených na solidaritě)
- spolupráce a šíření dobrých environmentálních praktik mezi novými zemědělci, kteří jsou součástí stážovacího programu.

Druhé české memorandum se více zaměřovalo na spolupráci v rámci kampaní na podporu udržitelného zemědělství. Během českého národního workshopu v září 2019 se zrodil nápad na spolupráci mezi organizací AMPI a Hnutím DUHA. Tato spolupráce má za cíl transformovat diskusi o zemědělství v České republice a posunout ji směrem k agroekologii, z jejíchž principů vycházejí aktivity obou organizací i jejich sítí.

6. Závěr

Od svého spuštění až do ukončení v říjnu 2020 dal projekt BOND vzniknout obrovskému množství zážitků, příběhů, kontaktů, mostů a přátelství mezi lidmi ze 34 evropských států. Díky komunitě BOND může kdokoliv – jakýkoliv zemědělec, zákonodárce, akademik, zákazník, zkrátka kdokoliv, kdo má zájem o kolektivní akci – těžit z odkazu tohoto projektu³⁰.

Aktivity projektu BOND byly také předzvěstí nově oznámené strategie Evropské komise ve vztahu k potravinovému systému s názvem „Od zemědělce ke spotřebiteli – přechod ke zdravějšímu a udržitelnějšímu potravinovému systému EU – základ Zelené dohody pro Evropu“³¹. Projekt umožnil důkladnou reflexi a debatu napříč několika státy o klíčových tématech, jako je udržitelnost zemědělství, nová role zemědělců a význam agroekologie a ekologického zemědělství pro zdravé potravinové systémy.

Rok 2020, poslední rok implementace projektu BOND, zahájil novou důležitou etapu. Komise EU zveřejnila svůj pracovní program, v němž v rámci priority Zelená dohoda pro Evropu a politického cíle dosažení udržitelnosti potravinových systémů potvrdila zahájení strategie „Od zemědělce ke spotřebiteli“ ve chvíli, kdy Evropu zasáhla koronavirová krize.

³⁰ Webové stránky projektu BOND obsahují řadu materiálů – příběhů, vzdělávacích materiálů, publikací a metodik: www.bondproject.eu

³¹ *Strategie Od zemědělce ke spotřebiteli* Evropská komise – potravinová bezpečnost, zobrazeno 4. července 2020, https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en
česká verze také na adrese https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_cs

Evropskou komisí navrhovaná struktura SZP 2021-2027³² je založena na 9 ambiciózních cílech a zaměřuje se na znovunalezení rovnováhy v potravinovém systému a stanovení jasných cílů týkajících se životního prostředí a klimatických změn. Nicméně ačkoli Evropská komise představila obecnou vizi, poprvé v historii SZP bude na jednotlivých členských státech, aby si určily vlastní kritéria a priority a vytvořily mechanismy pro hodnocení. Díky tomu se otevírá příležitost stanovit a implementovat kritéria a mechanismy, které budou velmi ambiciózní.

Tímto se témata potravinové suverenity a soběstačnosti najednou stávají ještě zásadnějšími než v minulosti. Díky tomuto procesu je potřeba agroekologie, již jsou zemědělci nedílnou součástí, ještě více zdůrazněna. Od Číny po USA stoupá zájem spotřebitelů o lokální potraviny a například za letošní sezónu zaznamenaly iniciativy KPZ obrovský potenciál poptávky a v mnoha zemích také příliv nováčků do spotřebitelských skupin.³³ Potřeba krátkých dodavatelských řetězců a stejně tak i touha lidí bydlet blíže přírodě a udržovat biodiverzitu života během karantény nabyla na významu.

Lidé od politiků po běžné obyvatele se snaží najít recept na to, jak komunitám zachovat přístup ke kvalitním (ideálně biocertifikovaným) produktům, které vznikají s respektem k přírodním zdrojům, lidem a principům demokracie. Řada z těchto procesů začala budováním hnutí zemědělců zdola, která jsou dodnes pro střední Evropu stále velkou inspirací (jak si můžete přečíst v reflexích zástupců z Polska a České republiky, kteří se účastnili projektu BOND).

Hlasy mnohých zemědělců však stále ještě nebyly vyslyšeny. Například agroekologická farmářka z britského Dorsetu Jyoti Fernandes ve svém prohlášení zdaleka nevyjadřuje jen obecný souhlas: „Dlouho byl náš politický hlas marginalizován, ale nyní jsem každý den svědkem toho, jak jsme ovlivnili způsob, jakým lidé u moci zemědělství vnímají.“³⁴ Po letech výkřiků se ne vždy slyšitelné hlasy a námítky drobných zemědělců a rolníků možná vyplní.

Celá řada organizací a dalších aktérů již posunu tímto směrem veřejně vyjádřila podporu. Například předseda organizace propagující biozemědělství IFOAM EU Jan Plagge v nedávné tiskové zprávě prohlásil³⁵:

„Návrh cíle pro ekologicky obhospodařovano půdu u je pro EU historickým rozhodnutím, které umístí biozemědělství do centra přechodu evropského zemědělství k agroekologii. Biozemědělství je pro zemědělce úspěšným ekonomickým modelem,

³² Evropská komise, „Budoucnost společné zemědělské politiky“, naposledy upraveno 28. května 2020
https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en

³³ KPZ je bezpečná a odolná alternativa průmyslového zemědělství v časech Covidu-19, Urgenci, naposledy upraveno 8. dubna 2020, <http://urgenci.net/community-supported-agriculture-is-a-safe-and-resilient-alternative-to-industrial-agriculture-in-the-time-of-covid-19/>

³⁴ „Farmers unite against corporate giants“, Atlas of the Future, Landworkers' Alliance, naposledy upraveno 28. května 2019, <https://atlasofthefuture.org/project/landworkers-alliance/>

Jyoti je členkou Landworkers' Alliance ve Velké Británii a koordinační komise pro Evropskou koordinaci Via Campesina. V současné době u Landworkers' Alliance provádí výzkum pobrexítových alternativ režimu zemědělských dotací ve Velké Británii, který by propagoval agroekologické zemědělství, potravinovou suverenu a lokalizované potravinové systémy.

³⁵ Tisková zpráva: IFOAM EU vítá historické rozhodnutí umístit biovýrobky do centra evropského potravinového systému budoucnosti, IFOAM Organics Europe, naposledy upraveno 20. května 2020, <https://www.organicseurope.bio/news/press-release-ifoam-eu-welcomes-landmark-decision-to-put-organic-at-the-heart-of-future-european-food-system/>

který má současně prokazatelné přínosy pro naše životní prostředí. Učinit z něj základní kámen budoucího udržitelného potravinového systému EU bylo správné rozhodnutí... Pokud chceme řešit klimatickou krizi a krizi biodiverzity a vytvořit odolnější zemědělské systémy, musíme evropské zemědělství transformovat.“

Strategie EU "Od zemědělce ke spotřebiteli"

Plagge ve svém prohlášení vyzdvihl zásadní význam jednání o reformách SZP pro dosažení cílů biodiverzity strategie „Od zemědělce ke spotřebiteli“. Integrací takovýchto strategií do SZP uspíší EU vznik programu, který bude zemědělce odměňovat za jejich příspěvky k veřejnému blahu a bezpečné budoucnosti pro nás všechny.

Podle organizace IFOAM³⁶ je cíl EU dosáhnout 25% podílu ekologicky obhospodařované půdy do roku 2030 dosažitelný, pokud SZP poskytne potřebné peněžní prostředky pro účely přechodu a udržování ekologického zemědělství prostřednictvím stávající politiky pro rozvoj venkova či inovativních nástrojů, jako jsou ekologické programy. Zavádění opatření zaměřených na poptávku, jako jsou propagační programy a zvýšení poměru bioproduktů ve školách a nemocnicích prostřednictvím zelených veřejných zakázek, je chytré rozhodnutí. Tento „push and pull“ přístup (založený na odrazování a podněcování) se ukazuje jako efektivní nástroj pro zvýšení podílu ekologického zemědělství ve státech, jako je například Dánsko, a také pro drobné zemědělce, kteří reprezentují dobrý příklad z Polska a České republiky.

Tato chystaná strategie by mohla podpořit mnoho zásadních oblastí, které zemědělci prodiskutovali a definovali během tříletého období v rámci projektu BOND. Krok za krokem by tato strategie mohla úspěšně přiblížit fungování zemědělského sektoru ve střední Evropě doporučením, která by vyhovovala potřebám všech lidí, včetně drobných zemědělců.

Mohlo by se jednat o jednu z cest, kterou by se každý mohl dle vlastního uvážení vydat, a to i v zemích, kterým byla tato publikace věnována. Jejich zástupci s námi spolupracovali a nadále věnují svůj čas nejen vytváření společných doporučení, ale také šíření svých poznatku

³⁶ „Bio produkty jsou součástí řešení, shodují se mluvčí Evropského ekozemědělského kongresu“, Tisková zpráva IFOAM Organics EU, naposledy upraveno 3. července 2020, <https://www.organicseurope.bio/news/press-release-organic-is-part-of-the-solution-speakers-of-european-organic-congress-agree/>

z projektu BOND a z vlastních, často lokálních aktivit. Jejich činnost a také činnost mnoha dalších zanícených účastníků projektu BOND přispěje k vybudování zemědělského hnutí založeného na principech agroekologie a zdravého potravinového systému.